

СИМБІОЗ ГРЕЦЬКОЇ Й РИМСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ЯК РЕЗУЛЬТАТ АНТАГОНІСТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ АНТИЧНИХ КУЛЬТУР

І.А.Пантелєєва

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

У статті робиться спроба проаналізувати рівень взаємин між грецькою й римською культурами в період Римської імперії, довести, що вороже неприйняття культурних цінностей визначається розходженнями по рівню соціального розвитку двох етносів і протилежних ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: античність, варварство, взаємодія культур, антична культура, цивілізації.

Як наглядно демонструє вся історія людства, «діалог» культур здійснювався, та й зараз здійснюється, на превелику силу. Це пояснюється наявністю у кожного представника «іншої» культури гена пам'яті стародавнього сприйняття, що засновано на бінарних концептах комунікації, серед яких визначальною можна назвати опозицію «свій–чужий». «Свій» – як представник рідної культури, «чужий», відповідно, – носій іншого культурного коду.

Психологи помітили цікавий факт міжособистісного спілкування: чим ближче пізнають один одного люди з несхожими характерами, тим гірше вони ставляться друг до друга. Цей принцип повністю застосовується й до міжетнічних відносин. Але те, що може здатися незначним у міжособистісних відносинах, має колосальне значення на рівні взаємодії етносів. Чітко простежується логічний ланцюжок послідовних явищ. Спочатку формується модель сприйняття окремих представників сторонньої культури, потім стереотип відносин до них, і, як наслідок, виробляється загальноприйнята лінія поведінки вже до всіх представників іншого етносу. Дане спостереження повністю підходить до характеристики взаємодії представників давньогрецької й давньоримської культур. Чим більше встановлювалися між ними контакти, тим гірше вони ставилися друг до друга.

За всю історію розвитку філософської думки, Античність з'являється самим «популярним» періодом для дослідження. З боку вчених приділяється величезна увага розв'язанню різнопланових не тільки культурологічних, але й філософських, соціальних, психологічних, філологічних і багатьох інших проблем, що виникають у процесі вивчення взаємодії різних культурних античних соціумів. При цьому є враження, що не залишилося вже жодного невіршеного питання. На практиці, все з'яв-

ляється інакше: розв'язання одних питань провокує появу інших, як правило більш значимих і важливих. Оскільки перерахування імен всіх вчених, що цікавляться Античністю, і питань і проблем, що вони піднімають, може зайняти обсяг не тільки однієї наукової праці, але й томів цілих видань, ми вкажемо авторів останніх видань за зазначеною темою, що цікавить нас: Казаров С., Мозеров В., Лунін В., Белсдон Дж., Бадіан Е., Штаерман Е., Груен Е., Кононенко Б., Свенціцка І., Кантарелла Е.

На наш погляд залишається одна «непопушна» проблема при вивченні й трактуванні епохи Античності. Мова йде про авторське відношення дослідника до розуміння й тлумачення історичних фактів, про їх особисті преференції убик окремих етносів і культур. У цьому зв'язку точно відзначає історик Беліков А.П.: «Існує одна проблема, про яку у світовій історіографії дотепер не сказано жодного слова ... майже всі античники поділяються на грекофілов (відповідно – романофобів) і романофілов (відповідно – грекофобів). Елліністам частіше вдається тримати золоту середину, тому що вони просто краще знають і греків, і римлян. І більше неупереджені. Але й вони в цілому мають крен у романофобію» [2, 342].

У порівнянні двох культур можна виявити специфіку й ментальні відмінності двох етносів. Безперечний факт, що між двома народами було багато спільного. Це пояснюється наявністю феномена поліса, що ніде більше у світі не існував. Але розходжень було, розуміється ще більше, і греки, і римляни, це прекрасно самі усвідомлювали й, тим самим, вибудовували лінію своєї поведінки. Не враховуючи їх «різниць», дуже важко зрозуміти рівень їх взаємин.

Уникаючи оцінних суджень у бік одного з цих двох етносів, ми маємо намір проаналізувати взаємини між двома (грецькою та римською) культурами в період Римської імперії, до-

вести, що вороже неприйняття культурних цінностей іншого лежить у розходженнях як рівня соціального розвитку народів, так і діаметрально протилежних ціннісних орієнтирів. Розгляд цих питань і буде метою нашої статті.

Насамперед, слід зазначити, що порівняння не повинне бути у формі оцінної інформації, заперечення або прийняття тієї або іншої культури. Уникаючи крайніх оцінок, ми вкажемо тільки на явні факти. Поняття «жити по-справжньому» у греків і римлян діаметрально протилежне. Проявлялося це не тільки в контактах і побутовому житті, але й в особливостях науки й мистецтва римлян. Філософія, що приваблювала римлян, «була практичною філософією, філософією людської поведінки. Звідси загальновизнаний пріоритет римлян у прикладних науках: агрономія, будівельна справа, військова справа, право, наука керування рабами – усе, що «стане в пригоді в господарстві», що практично потрібно в повсякденному житті» [2, 338].

Ментальна несумісність не заперечувала сумісність культурну, оскільки римляни спритно вміли переймати все для себе корисне. Римська культура була більше відкритою й менш зарозумілою стосовно досягнень інших культур. Римляни постійно «вчилися», переймали досвід не тільки еллінів, але й інших народів (галлів, карфагенян, єгиптян. Динамізм і відкритість надавали більш переваг квіритам, тоді, коли греки, перебуваючи під явним впливом Сходу (VI-V століття) замкнулися, заблокувавши свій культурний потенціал. «Відкритість» римлян до зовнішнього світу контрастувала з «закритістю» греків із властивої їм автаркією. Римська культура з яскраво вираженим «маскулинним характером» постійно стикалася із грецької більш «фемінізованою» культурою, з її багатослівністю, абстрактністю, лукавством, гнучкістю й варіабільністю, емоційністю, сентиментальністю, і, нарешті, з певним родом психологічної нестійкості. «Більше прагматичний римський розум, що сформувався в епоху раціонально-селянського життя, – відзначає Беліков А.П., – мав не так багато точок дотику із трохи «фантазійним» складом розуму греків» [2, 338].

Всі ці відмінності обумовлюються історичним розвитком двох етносів. Греки обігнали римлян у культурному розвитку, і в момент піка їх контактів (II століття), коли землеробський народ зазнав контакту з торговельним, за плечима у квіритів було шість століть безперервних війн, а у еллінів – дев'ять століть розвитку культури.

У період становлення взаємного сприйняття вищі цінності для римлянина, були вже «учорашнім днем» для грека [5]. Чесність і порядність сприймалися греками як другорядні

якості, вони цінували в людях, насамперед, «хитромудрість, спритність, уміння одурачити іншого. У всім цьому вони бачили прояв особливої обдарованості або навіть свого роду артистизму людської натури» [1, 387]. Римляни сприймали греків з явним обуренням і часто відзивалися про них як про «гідний усілякого презирства породі професійних торгашів і шахраїв» [1, 46]. «Здорова» мораль селянської громади засуджувала норми торговельних співтовариств. У цьому зв'язку, цікаву деталь відзначає Беліков А.П.: «...те, що в середні століття називали «французькою хворобою», римляни позначали як «грецька хвороба» [2, 345].

Римляни не могли не помітити, що вони «вигідно» відрізняються від багатьох інших народів, або «молодих» й «відсталих», або «одряхлілих» й «зіпсованих». Тому своє відношення до інших культур вони вибудовували по-особливому. У відносинах до інших представників культур у римлян спостерігався прагматичний підхід. Вони ніколи не протиставляли себе іншим народам у такому ступені, як робили це греки. Це пояснюється рядом фактів. Греки, будучи на більш високому ступені розвитку відійшли від сприйняття інших етносів як представників «чужої», іншої культури в розумінні стародавньої людини. У їх відносинах з'явився наліт шовінізму: вони негативно ставилися так тому, що вважали себе вище й краще інших у всіх сферах. Принцип «варваризму» спирався вже не на стародавній стереотип «свій – чужий», що обумовлювався принципом природного добору, боротьбою за життя, а на опозицію «краще–гірше». Остання не являла собою природне явище, а скоріше «продукт» раціональної діяльності людини. Грецький принцип «варваризму» будується на мовному (ідеологічному) ґрунті: кожний, хто говорить грецькою, – еллін, кожний, хто говорить іншою мовою й дотримується інших звичаїв, – варвар. Зарозумілість греків створила передумови для відсутності грецького перекладу. Вони відмовлялися вивчати інші мови й, у підсумку, дійшли до того, що для усного перекладу, у якому все-таки виникала необхідність при здійсненні зв'язку з іншими народами, запрошувалися не грецькі перекладачі, а перекладачі, які володіли грецькою мовою.

Римляни, завоювавши греків й акумулювавши їх культуру, не змогли відмовитися від гентильного способу життя, заснованого на первісному родовому відчуженому сприйнятті «чужих». Вони перебували на більш низькій сходинці культурного розвитку, тому вектор націоналізму визначався відповідно до ментальної бінарної опозиції «свій–чужий». У розумінні римлян «три обставини автоматично визначали варвара: етнічне, етичне (наявність

пайдейі) і філологічне (знання грецької й латинської мови)» [3, 197]. Тому, як відзначає Нікішин В.О., «... римляни ніколи не проводили між собою й чужими народами такої різкої і непереборною межі, що завжди існувала між греками й варварами» [6, 1].

Греки й римляни, протиставляючи свої освічені країни варварським, включали в перше поняття однаково і європейські, азійські й африканські узбережжя Середземного моря, а до другого належив увесь інший світ. При цьому, для греків варвари були винятково всі, крім еллінів, а для римлян – всі, крім еллінів і римлян. У період принципату «варварами» називалися всі народи, які перебували поза культурним простором греко-римської цивілізації. Цікаво, що в сприйнятті квіритів існувало дві категорії варварів: зовсім «диких» й «не зовсім», до яких відносили представників розвинених міських цивілізацій.

На державному рівні політику визначали винятково державні інтереси. Внутрішні відносини обумовлювалися рядом чинників, більш етичного змісту, чим приналежності до свого етносу. Дружнє відношення до Рима, походження, освіта й виховання, особисті якості цінувалися вище, ніж приналежність до окремого етносу. Приймаючи перевагу грецької культури, будучи філеллінами в побуті, квірити завжди дбали лише про свої національні інтереси. Як відзначає Беліков А.П.: ««Етнічне у Римі ... сильно впливало на все, особливо на побутове рівні. У відношенні до іноземців позначалася «велич римського народу». У зовнішній політиці етнічні мотиви майже не проявлялися. В Італії квірит був homo ethnicus, але за її межами він діяв скоріше як homo politico» [2, 332].

Римляни, що вважали всі народи, крім греків і римлян, варварами, самі були варварами для еллінів. Джерела доводять, завжди – до, під час і після падіння Стародавньої Греції, – греки вважали римлян варварами. Одержавши особливий статус для Балканської Греції й елліністичних центрів у східних провінціях, греки з римлянами стали пануючим етносом, з пануючим положенням. Рим приніс їм імперський мир, припинення міжусобиць, підйом економіки, демонстративний культурний філеллізм. Грецькі інтелектуали одержали підтримку, а тісне співробітництво з римською елітою сприяло формуванню «нової білінгвістичної культури» [10]. Здавалося б, латиняни – римляни, встановивши протекторат над Грецією в 146 році до н.е., повинні були змусити греків вивчити латинь і забути власну мову. Але відбулася прямо протилежна річ: грецьку знав кожен освічений римлянин, що поважав себе.

«Багато освічених людей вже єдиної греко-римської цивілізації і в II в. н.е. продовжували вважати латинь «варварською» мовою, мабуть, тому, зокрема, Марк Аврелій і Клавдій Еліан писали грецькою» [2, 343]. Досить згадати висловлення філелліна Цицерона, щоб підтвердити дану тезу. «Якщо ж хто може подумати, що менша користь від слави, коли написано це грецькою: сильно вони помиляються, тому, що грецькою читають у цілому світу» [8]. Історичний факт полягає у тому, що, коли в 385 році до н.е. Римська Імперія поділилася на дві частини, грецька мова стала офіційною мовою Візантійської імперії.

Визнавши римське панування, греки, проте, зберегли ревнисте почуття культурної переваги. Елліни продовжували вважати римлян варварами, а їх культуру, відповідно варварською, і навіть особливо не приховували своє відношення. Римляни з'являлися в очах греків як неосвічений народ, що не може жити й мислити по-справжньому. У свою чергу, римляни пишалися своїми військовими перемогами й культивували «антигрецьке упередження» [9]. Вони прекрасно усвідомлювали не тільки свою військову, але й моральну перевагу над греками, що приводило до зарозумілості стосовно останніх.

Усі відносини між греками й римлянами будувалися по дуже парадоксальній, двоїстій і суперечливій схемі. Це не було неприйняття в чистому виді, це було своєрідне «притягання – відштовхування» (Беліков А.П.). Притягання до краси еллінської культури, неприйняття самих еллінів. Відносинами «love – hate» називає Дж.Белсдон взаємодію двох культур. Вель історичний парадокс і складність у збагненні римсько-грецьких відносин полягають у тому, що «прийняття Римом культури Греції мало свої межі» у римської ментальності [9, 33]. Римляни могли захоплюватися еллінською культурою, нехтуючи самих греків. Вони чітко відокремлювали своє відношення й замилювання еллінської культури від самих еллінів. Сучасні «graeculus» (грекули) або «graeculi» (гречишки), як найчастіше називали зневажливо греків, були в очах римлянина жалюгідними спадкоємцями своїх великих предків. Дивний антиеллінізм був засновано на «національному почутті», що інстинктивно відкидало надто сильний чужоземний вплив греків. При цьому, грубе презирство до греків з безмежним замилюванням грецькою цивілізацією не робить римлян вуж такими запеклими ексцентричними консерваторами. Прихильники гентильного способу життя, вони підходили до грецькій культурі не як вороги Греції, а найчастіше як захисники підвалин Рима.

Та й Римський антиеллінізм, хоча й здавався непримиренно ворожим всьому грець-

кому, насправді далеко не був таким повною мірою. Греція в уяві римлян ділилася на стародавню й сучасну, а греки, відповідно, на поганих й гарних. Поваги викликала древня Греція, з її високими культурними досягненнями, її творці були в очах квіритів «гарними» греками. Сучасні елліни могли претендувати на визнання, якщо вони відповідали двом вимогам: бути лояльними до римського уряду й бути ненастирливо балакучими.

Римляни дивилися на греків як на своїх вчителів, і навіть їх зарозуміле ставлення до них не могло нівелювати їх незмінну повагу до грецької вченості. Вони й самі прекрасно розуміли, що грецька культура більш розвинена, і робили для себе правильні висновки. Багато нобілів досить швидко зрозуміли, що не можна зайняти належне місце у світі, будучи панамі в політичному і варварами в духовному житті [5]. Всі освічені римляни були знайомі тією чи іншою мірою із працями грецьких авторів, і більшість із них у Греції завершували свою освіту. Саме філеллінство було скоріше засобом виділитися з маси «неосвічених», усвідомити свою приналежність до обраної еліти. Така одіозна особистість, як імператор Нерон був гарячим шанувальником грецької літератури та мистецтва і до провінції Ахайя ставився досить милостиво. Катон Старший ретельно вивчав ту саму грецьку літературу, хоча привселюдно завзято її засуджував і клеймив. Навіть засуджуючи «еллінізм» на словах і демонстративно від нього відрікаючись на догоду «національному» почуттю, «римська інтелектуальна еліта не могла без нього обійтися й була не в силах відмовитися у житті від грецького мистецтва й літератури» [6, 81].

У своїй великій любові до грецького мистецтва римляни, все таки, зазнавали своєї рідне почуття ревностів до культурних досягнень греків, так званий «комплекс неповноцінності». Цим порозуміваються різкі висловлення римських авторів на адресу греків. І як прояв компенсаторного механізму мислення – постійне підкреслення своєї переваги в інших сферах. «Залишаючи за собою верховенство політичне, римляни як би уступали грекам культурну першість. Високе призначення Рима бачилося римлянам у встановленні світового панування, визнання грецького пріоритету в культурній сфері не ущемляло їх гордості», – відзначає Томашевська М. у вступній статті до книги Плутарха «Обрані життєписи» [7; 6].

У висновку відзначимо, що взаємодію двох культур, – що прогала з культурною перевагою та що перемогла з комплексом неповноцінності, – можна оцінювати нерівнозначно. Ніхто не може судити, які б були результати, якщо дві цивілізації розвивалися самобут-

ньо. Але те, що вони взаємозмінили одна одну – це незаперечний факт.

Ми зазначали на початку роботи факт приналежності вчених до різних напрямків при оцінюванні взаємодій двох абсолютно різних культур. Оцінки результатів культурних контактів греків і римлян, знову таки, прямо протилежні. Одні вважають, що з римської сторони «прийняття далеких грецьких елементів або отруїло, або щонайменше вразило безплідністю всі ті області життя, у які вони проникнули... У правах та у побуті – розкіш, зніженість, пристрасть до насолод, що зменшувалося у греків їх естетичною природою, що наклала на все печатку міри й гармонії, перейшли в римлян у грубу розпусту ... У науці й філософії виявилася цілковита безплідність. Деяке, що було зроблено ... в римський час, навіть поза Олександрією було зроблено греками ж. Умоглядний, метафізичний напрямок грецького розуму був, очевидно, невластив людям латинської раси, і вони були вражені безплідністю, коли з наслідування Греції вступили в цю область», – відзначав наприкінці дев'ятнадцятого століття Н.Я.Данилевський [4, 95].

Позитивний вплив греків на римлян відзначають багато інших вчених. Так, Беліков А.П. вважає, що «спадкоємство культур безперечно. Але римляни не стали епігонами чужих досягнень. Вони були занадто різними із греками, щоб просто сприйняти їх культуру – вони пропустили її через своє власне, властиве тільки їм сприйняття світу. Тому вони не тільки зберегли й розвинули її, квірити її збагатили, саме завдяки ментальній несумісності римлян і греків їх єдина загальна антична культура, всотавши в себе їх різницю, стала настільки багатою, гнучкою й своєрідною. І, завдяки творчому продуктивному симбіозу – перевершила еллінську культуру [2, 350].

Незважаючи на те, що Рим завдав колосальний культурний збиток Греції варварським вивозом культурних шедеврів, проте, у наявності симбіоз культур. Тривале «усмоктування» грецької культури перейшло, у підсумку, на більше високий рівень – осмислення, а в наслідку й на рівень творення. Римляни стали «учнями» греків, завдяки їм грецьке мистецтво стало надбанням усього людства, власністю наступних цивілізацій, «дороговказною зіркою» для наступних творців. І все це – підсумковий результат двовікових контактів двох великих, але при цьому абсолютно різних цивілізацій, що «ненавидять» одна одну.

Отже, у порівнянні культур греків і римлян визначається їх ментальна несумісність, що обумовлюється, насамперед, історичним розвитком цих двох етносів. Але за своєю суттю несумісність не заперечувала сумісність культурну, оскільки римляни спритно вміли перей-

мати все для себе корисне. Незважаючи на те, що Рим наніс колосальний культурний збиток Греції, у наявності створення єдиної культури.

Римська культура була більш відкритою й менш зарозумілою стосовно досягнень інших культур, тому у відносинах до інших народів у римлян спостерігався прагматичний підхід. У розумінні римлян три чинники визначали варвара: етнічне, етичне й філологічне.

Визнавши згодом римське панування, греки зберегли ревністне почуття культурної переваги. Вони продовжували вважати рим-

лян варварами, і їх культуру варварською. З боку римлян їх відносини із греками будувалися за суперечливою схемою: замилювання еллінською культурою уживалось із презирством самих греків.

Грецьке розуміння варварів базувалося на відмінних від римських постулатах, воно вбирало в себе інші критерії й інші детермінанти. У зв'язку із цим, визначення сутності поняття «варварів» у тлумаченні стародавніх греків могло б розглядатися як перспективний напрям у дослідженнях з даної теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреев Ю.В.* Цена свободы и гармонии: несколько штрихов к портрету греческой цивилизации / Ю. В. Андреев. – СПб.: Алетейя, 1998. – 399 с.
2. *Беликов А.П.* Рим и эллинизм: проблемы политических, экономических и культурных контактов / А. П. Беликов. – Ставрополь: Ставроп. гос. ун-т, 2003. – 403 с.
3. *Буданова В.П.* Взаимоотношение варварского мира с цивилизациями Запада и Востока / В. П. Буданова // Сравнительное изучение цивилизаций мира (междисциплинарный подход) : статьи / В. П. Буданова. – М.: Наука, 2000. – 468 с.
4. *Данилевский Н.Я.* Россия и Европа (Росія та Європа) / Н. Я. Данилевский; [сост. послесл. и комментарии С. А. Вайгачева]. – М.: Книга, (1871) 1991. – 574 с.
5. *Мозеров В.Д.* Античная культура / В. Д. Мозеров. – Саранск, 2000. – 231 с.
6. *Никишин В.О.* Чужеземцы в произведениях Цицерона, Цезаря и Саллюстия. (К вопросу о сущности римского «шовинизма» в 1 в. до н. э.): дис. ... канд. ист. наук / В. О. Никишин. – М., 1999. – 245 с.
7. *Плутарх.* Избранные жизнеописания: В 2 т. / Плутарх; [пер. с древнегреч., сост. вступ. ст., прим. М. Томашевской]. – М.: «Правда», 1990. – Т. 1. – 1990. – 592 с.
8. *Cicero M.T.* De oratore / M. T. Ciceronis. – Lps. Gul.: Friedrich, 1891. – 350 p.
9. *Gruen E.S.* The Hellenistic world and the coming of Rome / E. S. Gruen. – London: Univ. of California press, 1984. – 350 p.
10. *Momigliano A.* Sagesses barbares [Microforma]: Les limites de l'hellénisation / A. Momigliano; Trad. de l'angl. par Marie-Claude Roussel. – М.: РГБ, 2003.

Стаття надійшла до редакції 19. 10.2009 р.

